

Dovilė PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo
Teisės departamento vyresnioji specialistė
Tel. (+370) 607 53 622
El. p. *Dovile.Puraite@lrkt.lt*

KAI KURIE LIETUVOS TEISĖS AKTUOSE ĮTVIRTINTO NEVEIKSNUMO INSTITUTO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Pastaraisiais metais Europos regiono valstybėse vyksta pilnamečių asmenų neveiksnumo instituto pertvarkymo reformos. Šį procesą paskatino ir siekis suderinti neveiksnumo institutą reglamentuojančių įstatymų nuostatas su 2006 m. gruodžio 13 d. priimtos Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos reikalavimais. Tačiau Lietuvoje šios permainos kol kas vyksta labai lėtai. Nors 2010 m. rugsėjo 17 d. ši Konvencija įsigaliojo ir Lietuvoje, tačiau reali neveiksnių asmenų padėtis iki šiol nepakito, nors ir buvo imtasi tam tikrų veiksmų šių asmenų padėčiai pagerinti. Atsižvelgiant į tai, kad kai kurie Lietuvos teisės aktuose įtvirtinto neveiksnumo instituto probleminiai aspektai neatitinka net pačių pagrindinių žmogaus teisių standartų, būtina reformuoti Lietuvos Respublikos neveiksnumo institutą ir tokiu būdu įgyvendinti neveiksnumo, kaip asmenų teisių ir interesų gynimo, o ne priespaudos institutą. Tarp esminių šios reformos aspektų išskirtini riboto pilnamečių asmenų veiksnio kategorijos įtvirtinimas psichikos ar proto negalią turinčių asmenų atžvilgiu bei teisės neveiksniui asmeniui kreiptis į teismą dėl jo neveiksnumo statuso peržiūrėjimo arba apimties pakeitimo, taip pat kitų procesinių garantijų suteikimas su neveiksnumo statusu susijusiose procedūrose. Apie Lietuvos Respublikos teisės aktuose nustatyto neveiksnumo instituto reformos būtinybę signalizuoja ir Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. vasario 14 d. sprendimas byloje D. D. prieš Lietuvą.

1. ĮVADAS

Pripažinimas neveiksniu – tai procedūra, kuri lemia esminį žmogaus, kaip teisinių santykių subjekto, statuso pasikeitimą, pagal galiojančią teisinį reglamentavimą socialinėmis ir teisinėmis pasekmėmis iš esmės prilygstantį žmogaus, kaip asmens ir

piliečio, eliminavimui iš kitų visuomenės narių tarpo: pripažintas neveiksniu asmuo praranda daugelį savo prigimtinių ir pilietinių teisių, tarp jų teisę disponuoti savo turtu bei tvarkyti su juo susijusius reikalus, teisę į darbą, santuoką, teisę balsuoti, rinktis gyvenamąją vietą, taip pat teisę keiptis į teismą,¹ o teismo paskirtas globėjas ir (ar) turto administratorius neapibrėžtam laikotarpiui tampa jo įstatyminiu atstovu, sprendžiančiu visus su neveiksniu pripažintu asmeniu ir jo turtu susijusius klausimus be specialaus pavedimo.² Tokios nacionalinės nuostatos prieštarauja pagrindiniams žmogaus teisių standartams, įtvirtintiems tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose, ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos³ (toliau – Neįgaliųjų teisių konvencija arba Konvencija) nuostatoms (12 str., 3 str.) dėl neįgalių asmenų lygybės prieš įstatymą ir galimybės savarankiškai realizuoti savo teises, ne atimant ar perleidžiant asmens sprendimų priėmimo teisę ir galimybę kitiems asmenims, bet padedant (pagalbos ir apsaugos priemonėmis) jam veikti kiek įmanoma savarankiškiau.

Apie Lietuvos Respublikos teisės aktuose nustatyto neveiksnumo instituto reformos būtinybę signalizuoja ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) 2012 m. vasario 14 d. sprendimas byloje *D. D. prieš Lietuvą*,⁴ jame buvo iškelti kai kurie probleminiai nacionalinio neveiksnumo instituto teisinio reguliavimo aspektai. Pažymėtina, kad jau perdavus šią bylą buvo pamėginta spręsti joje atsiskleidusias psichikos negalią turinčių ir neveiksnių asmenų teisių įgyvendinimo problemas.⁵ Ministro Pirmininko 2008 m. sausio 9 d. potvarkiu Nr. 11 buvo sudaryta darbo grupė teisės aktų nuostatų, reglamentuojančių fizinių asmenų civilinio veiksnio apribojimą, fizinių asmenų pripažinimą neveiksniais arba ribotai veiksniais, tobulinimo galimybėms išnagrinėti ir reikiams teisės aktų pakeitimo projektams parengti. Darbo grupė parengė Civilinio kodekso, Civilinio proceso kodekso ir Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo projektus, jie 2009 m. liepos 27 d. buvo įregistruoti Lietuvos Respublikos Seime. Nors šiais projektais buvo siekta įtvirtinti riboto veiksnio kategoriją psichikos ir proto

¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje *Socialinių reikalų departamento Sveikatos skyrius v. V. Č.* (bylos Nr. 3K-3-370/2008).

² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.240 straipsnis.

³ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolai // Valstybės žinios, 2010, Nr. 71-3561.

⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. vasario 14 d. sprendimas byloje *D. D. prieš Lietuvą*, pareiškimas Nr. 13469106.

⁵ Žr. < <http://www.tm.lt/eztt/naujiena/141> >.

negalią turintiems asmenims ir praplėsti galimybę jiems pasinaudoti bent dalimi teisių, tačiau Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto (pagrindinio komiteto) siūlymu Seimas šiuos projektus grąžino iniciatoriams tobulinti, nes šių projektų nuostatos neatitinka Lietuvos Respublikos Seimo 2010 m. gegužės 27 d. įstatymu dėl Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo ratifikuotos 2006 m. gruodžio 13 d. priimtos Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnyje įtvirtintų reikalavimų.⁶ Pažymėtina ir tai, kad šie projektai nesukėlė jokios teisės mokslo atstovų reakcijos, nors atsižvelgiant į sunkias socialines ir teises neveiksnumo institutą reglamentuojančių įstatymų nuostatų pasekmes šis klausimas vertas išsamesnės diskusijos dėl to, kaip reformuojant Lietuvos Respublikos neveiksnumo institutą Lietuvos teisės sistemoje būtų galima įtvirtinti neveiksnumo, kaip asmenų teisių ir interesų gynimo, o ne priespaudos, institutą.

Objektas. Šiame straipsnyje bus išsamiai analizuojami didžiausia apimtimi ribojantys naudojamasi visomis teisėmis ir laisvėmis, kurios buvo apribotos nustačius neveiksnumą, Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtinto neveiksnumo instituto probleminiai aspektai – riboto veiksnio kategorijos nebuvimas psichikos ar proto negalią turinčių asmenų atžvilgiu (šiems asmenims Lietuvos įstatymai numato tik visišką neveiksnumo galimybę) ir teisės kreiptis į teismą dėl neveiksnumo statuso peržiūrėjimo arba pakeitimo į riboto neveiksnumo statusą, taip pat kitų procesinių garantijų nesuteikimas neveiksniui asmeniui.

Tikslas. Pasitelkiant tarptautiniuose dokumentuose nustatytus standartus, EŽTT ir užsienio valstybių konstitucinės justicijos institucijų jurisprudenciją dėl neveiksnumo problematikos bei Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialią konstitucinę doktriną dėl tam tikrų žmogaus teisių ir jų ribojimo sąlygų šiame straipsnyje bus pabandyta įrodyti, kad paminėti Lietuvos Respublikos neveiksnumo instituto probleminiai aspektai neproporcingai apriboja tokias tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas žmogaus teises kaip teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą, teisę į laisvės neliečiamumą, pažeidžia žmogaus teisę į orumą ir teisę kreiptis į teismą, neatitinka teisės į teisingą bylos nagrinėjimą reikalavimų. Kaip galimi išeities variantai bus pateikti užsienio valstybių neveiksnumo institutą reglamentuojančių įstatymų nuostatų pavyzdžiai.

Tyrimo metodai: istorinis, lyginamasis, analoginis, analitinis kritinis.

⁶ Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas, 2011 m. lapkričio 9 d. Pagrindinio komiteto išvados dėl Civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto XIP-959.

2. NEVEIKSNUMO INSTITUTO ISTORINĖ RAIDA IR PASTARŪJŲ METŲ KONCEPCINIAI POKYČIAI

Neveiksnumo koncepcijos istorija ilga. Senovės žydų, krikščionių, arabų įstatymai draudė sudaryti sandorius nepilnamečiams, protiškai atsilikusiems asmenims ir pamišėliams. Dar senovės Atėnų teismas sunkių psichikos ligonių turciniams interesams apsaugoti skirdavo globėją, taip faktiškai pripažindamas tokių ligonių neveiksnumą.⁷ Romoje nuo V a. prieš mūsų erą pagal Dvylikos lentelių įstatymą – tuometį įstatymų kodeksą – protiškai atsilikusiems asmenims, įvertinus jų būklę, buvo skiriami globėjai, jie ir tvarkė šių asmenų nuosavybę.⁸

Lietuvoje jau pirmajame Lietuvos Statute (1529) buvo deklaruojama, kad testamentas galioja tik tada, kai jis sudarytas turint „gerą atmintį ir sveiką protą“. Jo penktajame skyriuje „Apie globėjus“, kuriame nurodoma, kas turi ir kas neturi teisės sudaryti testamentą savo nekilnojamam turtui, sakoma, kad „... pamišėliai, eretikai, nelaisvieji, išeinantys iš proto“, neturi tokios teisės. Jau naujaisiais amžiais JAV 1872 m. Aukščiausiasis Teismas konstatavo, jog sandorio pagrindinė idėja reikalauja, kad jame dalyvautų ir susitartų dvi protaujancios šalys, o pamišęs asmuo (dar vartojamas lot. terminas *non compos mentis*) neturi to, kas teisiškai vertinama kaip sveikas protas, todėl jis iš principo negali sudaryti veiksmingo sandorio arba sutarties.⁹

Tarpukario Lietuvoje buvo deklaruojama, kad „psichinis ligonis, negalįs dėl ligos teisingai suprasti savo veiksmų reikšmės ir pasėkų, reikia pripažinti negalinčiu daryti juridinių aktų ir neatsakingu už savo elgesį“. Tokiu atveju „turėtų būti iš karto uždedama globa“. Pagal to meto įstatymus kiekvienas civilinis aktas būdavo pripažįstamas negaliojančiu („netikru“), jeigu liudininkų parodymais arba ekspertų tyrimu buvo įrodyta, kad tą aktą padaręs asmuo tuo metu sirgo psichikos liga arba buvo silpnaprotis.¹⁰

Sovietmečiu neveiksnumo teisinis institutas veikė ne kaip apsaugos mechanizmas neįgaliųjų asmenų teisėms apginti, nes dažnai jis buvo taikomas kaip priemonė nutildyti režimo priešininkus.¹¹

Taigi, nors neveiksnumo ir globos institutai sukurti kaip „apsaugos“ mechanizmai asmenų teisėms ginti, istorinė patirtis (ypač sovietmečio) parodė, kad jie gali

⁷ Radavičius L. J. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. Vilnius, 2004 m., p. 64.

⁸ Ten pat, p. 118.

⁹ Ten pat, p. 64.

¹⁰ Ten pat, p. 67.

¹¹ Valentukevičius R. Įžanginis žodis. Neveiksnumo problematika Europos sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste. Vilnius: Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2007, p. 3.

transformuotis į priespaudos priemones ir neretai gali tapti itin šurkščių žmogaus teisių pažeidimų, nuo kurių nukenčia tūkstančiai asmenų, priežastimi.

Todėl pastaraisiais metais Europos regiono valstybėse vyksta esminės šio instituto pertvarkymo reformos. Daugelio Europos valstybių neveiksnumo institutą reguliuojančios normos neseniai buvo keistos siekiant sustiprinti neveiksnių asmenų teisinę apsaugą, suteikiant jiems galimybę kreiptis į teismą dėl neveiksnumo peržiūrėjimo ar sukuriant papildomus saugiklius, kai jie apgyvendinami specializuotoje institucijoje prieš savo valią (2007 m. Austrijoje, 2007 m. Danijoje, 2005 m. Estijoje, 2007 m. Prancūzijoje, 2004 m. Vengrijoje, 2007 m. Lenkijoje, 2005 m. Jungtinėje Karalystėje ir kt.).¹²

Pažymėtina, kad iki šių reformų įstatymai, reglamentuojantys neveiksnių asmenų statusą daugelyje valstybių (ypač Rytų ir Vidurio Europos), nekito išties dešimtmečius. Šiam procesui turėjo įtakos tai, kad tik praėjus keliasdešimt metų nuo pirmųjų žmogaus teisių dokumentų priėmimo tarptautinė bendruomenė pripažino, kad juose įtvirtintos nediskriminavimo nuostatos taikomos ir neįgaliesiems.¹³ Ryškiausias šios metamorfozės atspindys – 2006 m. priimta Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija,¹⁴ kuri yra pirmas privalomojo pobūdžio tarptautinis žmogaus teisių dokumentas, formalizavęs esminius neįgalių asmenų teisių užtikrinimo klausimus. Nors Neįgaliųjų teisių konvencija buvo sukurta, reaguojant į tai, kad esama žmogaus teisių apsaugos sistema nesugebėjo tinkamai ginti neįgalių asmenų teisių, tačiau šios Konvencijos tikslas yra ne įtvirtinti atskiras ar specialias teises asmenims, turintiems negalią, o įtraukti neįgalius asmenis į egzistuojančią žmogaus teisių apsaugos sistemą, pritaikant esamas teises jų poreikiams.¹⁵ Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnis įtvirtina, kad neįgalieji visais atvejais turi teisę būti laikomi teisės subjektais, neįgalieji turi teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse, o valstybės, šios Konvencijos šalys, imasi atitinkamų priemonių, kad suteiktų neįgaliesiems galimybę pasinaudoti pagalba, kurios jiems gali pririnkti įgyvendinant savo teisinį veiksnumą. 12 straipsnio revoliucija tapo pastarųjų metų permainingu, vykusiu

¹² Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. sausio 17 d. sprendimas byloje *Stanev prieš Bulgariją*, pareiškimo Nr. 36760106.

¹³ *Juodkaitė D.* Neveiksnių asmenų statuso reglamentavimas tarptautinių žmogaus teisių kontekste. Neveiksnumo problematika Europos sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste. Vilnius: Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2007, p. 6.

¹⁴ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolas // Valstybės žinios, 2010, Nr. 71-3561.

¹⁵ Council of Europe Commissioner for human rights. Who gets to decide? Right to legal capacity for persons with intellectual and psychosocial disabilities. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1908555>>.

asmenų, turinčių negalią, teisių srityje, simboliu ir šios Konvencijos širdimi.¹⁶ Iki šios Konvencijos priėmimo neveiksniais pripažintų psichikos negalios asmenų apsaugos standartus tarptautiniu mastu reglamentavo daugiausia rekomendacinio pobūdžio dokumentai (išsamiausias jų – Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. R(99)4 dėl Pilnamečių neveiksnių asmenų teisinės apsaugos principų¹⁷).

Reikšmingą vaidmenį neveiksnumo instituto modernizavimo procese atlieka Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Europos valstybių konstitucinės justicijos institucijos, vertindamos neveiksnumo institutą reglamentuojančių nuostatų konstitucingumą.

Tačiau Lietuvoje šios permainos kol kas vyksta labai lėtai. Lietuvoje iki šiol yra išlikęs iš sovietinių laikų paveldėtas neveiksnumo teisinis institutas, kuris, kaip minėta, buvo sukurtas ne psichiškai neįgalių žmonių teisėms apginti, dažniausiai tai buvo priemonė nutildyti režimo priešininkus. Pagal tų laikų modelį neveiksnumo statusas iš esmės reiškia socialinę bei teisinę žmogaus mirtį, o pripažinimo neveiksniu procesas neatitinka net pačių pagrindinių žmogaus teisių įgyvendinimo nuostatų.¹⁸

Minėta, kad 2009 m. liepos 27 d. Seime buvo įregistruoti Civilinio kodekso, Civilinio proceso kodekso ir Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo projektai, kuriais buvo siekiama įtvirtinti alternatyvias apsaugos priemones psichikos sutrikimų turinčių asmenų teisėms ir interesams apginti, sprendžiant veiksnio atėmimo klausimą, atsižvelgti į asmens socialinį kontekstą bei jo gebėjimus veikti; užtikrinti asmenims, kuriuos prašoma pripažinti neveiksniais, privalomąjį teisinį atstovavimą, pasinaudojant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos galimybėmis, nagrinėjant bylą teisme,¹⁹ tačiau Seimo posėdyje šie projektai pateikti tik 2011 m. birželio 20 d. Per tą laiką, t. y. 2010 m. gegužės 27 d., Lietuvos Respublikos Seimas priėmė įstatymą dėl Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo, kuriuo ratifikavo 2006 m. gruodžio 13 d. Niujorke priimtus Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją ir jos Fakultatyvų protokolą.

¹⁶ Ruiz J. J. S. Legal capacity of persons with disabilities in the light of the United Nations Conventions on the Rights of persons with disabilities. Prieiga per internetą: <http://www.era-comm.eu/dalaw/kiosk/documentation/UNCRPD/2011_05%20Soto%20Ruiz_paper.pdf>.

¹⁷ Recommendations No. R (99)4 of the Committee of Ministers to Member States on Principles Concerning the Legal Protection of Incapable Adults. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=396846&SecMode=1Admin=0&Usage=4&InstranetImage=62829>>.

¹⁸ Valentukevičius R. Įžanginis žodis. Neveiksnumo problematika Europos sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste. Vilnius: Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2007, p. 3.

¹⁹ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 2009 m. liepos 27 d. aiškinamasis raštas dėl Civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto XIP-959.

Galbūt todėl rengiant įstatymų projektus nebuvo pakankamai atsižvelgta į naujai priimtus tarptautinius žmogaus teisių apsaugos standartus. Nors šiais projektais buvo siekiama leisti psichikos sutrikimų asmenis pripažinti ribotai veiksniais ir praplėsti galimybę jiems pasinaudoti bent dalimi teisių, minėta, kad Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto (pagrindinio komiteto) siūlymu Seimas šiuos projektus gražino iniciatoriams tobulinti, nes šių projektų nuostatos neatitinka Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnyje įtvirtintų reikalavimų.²⁰ Taigi nors 2010 m. rugsėjo 17 d. Lietuva, įsigaliojus Neįgaliųjų teisių konvencijai, prisiėmė įsipareigojimus gerbti ir visapusiškai įgyvendinti neįgalių asmenų teises bei išsaugoti jų veiksnumą, reali neveiksnių asmenų padėtis iki šiol nepakito, nors ir buvo imtasi tam tikrų veiksmų šių asmenų padėčiai pagerinti. Kaip minėta, apie Lietuvos Respublikos teisės aktuose nustatyto neveiksnumo instituto reformos būtinybę signalizuoja ir EŽTT 2012 m. vasario 14 d. sprendimas byloje *D. D. prieš Lietuvą*,²¹ kuriame EŽTT iškėlė kai kuriuos probleminius nacionalinio neveiksnumo instituto teisinio reguliavimo aspektus.

3. RIBOTO VEIKSNUMO KATEGORIJA PSICHIKOS IR PROTO NEGALIŲ TURINTIEMS ASMENIMS

Lietuvos įstatymai numato tik visiško neveiksnumo institutą psichikos ar proto negalią turinčių asmenų atžvilgiu. Riboto veiksnumo galimybė numatyta tik asmenims, piktnaudžiaujantiems alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis. Tokiu atveju asmeniui yra nustatoma rūpyba ir toks asmuo savarankiškai gali sudaryti smulkius buitinius sandorius. Pažymėtina, kad Civilinio kodekso 3.279 straipsnis numato atvejus, kai veiksnas fizinio asmens, kuris dėl savo sveikatos būklės negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių ar atlikti pareigų, prašymu jam gali būti nustatyta rūpyba.²² Tačiau šia įstatymų numatyta galimybe gali pasinaudoti tik asmenys, turintys lengvesnio pobūdžio fizinę negalią ar kitokį sveikatos sutrikimą. O asmenims, turintiems psichikos sutrikimų ar silpnaprotystę (silpnaprotystės sąvoka yra pasenusi ir žeidžianti žmogaus orumą, todėl toliau šiame straipsnyje vietoj jos bus vartojama proto negalios sąvoka), minėta įstatymo nuostata visiškai netaikoma, nes proto negalia bei

²⁰ Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas, 2011 m. lapkričio 9 d. Pagrindinio komiteto išvados dėl Civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto XIP-959.

²¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. vasario 14 d. sprendimas byloje *D. D. prieš Lietuvą*, pareiškimas Nr. 13469106.

²² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.279 straipsnis.

psichinė liga kaip indikacijos yra konkrečiai nurodytos numatant visiško neveiksnumo nustatymo procedūrą.²³ Tai reiškia, kad visiems psichikos ar proto negalių turintiems asmenims taikomi vienodai dideli teisių suvaržymai, neatsižvelgiant į tai, kad egzistuoja platus psichikos ir proto sutrikimų spektras, skirtingi jų sunkumo laipsniai.

Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijų Nr. R(99)4 dėl Pilnamečių neveiksnių asmenų teisinės apsaugos principų (toliau – Rekomendacijos) 3-uoju principu nustatyta, kad įstatymų bazė turėtų kiek įmanoma pripažinti, jog egzistuoja skirtingi asmenų veiksnio (sugebėjimų) laipsniai, be to, jie laikui bėgant gali keistis. Todėl taikant apsaugos priemones neturėtų būti automatiškai visiškai panaikinamas asmens veiksnys, taip pat neturėtų būti iš asmens atimama teisė balsuoti, sudaryti testamentą, duoti sutikimą ar atsisakyti gydymo, ar priimti kitokį asmeninio pobūdžio sprendimą, kai tai leidžia asmens galimybės. EŽTT yra pasisakęs, kad nors šie principai yra rekomendacinio pobūdžio, tačiau jie nustato bendrą europinį standartą šioje srityje.²⁴

Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad Konvencijos šalys pripažįsta, jog neįgalieji turi teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse, 3 dalis įpareigoja Konvencijos šalis imtis atitinkamų priemonių, kad suteiktų neįgaliesiems galimybę pasinaudoti pagalba, kurios jiems gali prireikti įgyvendinat savo teisinį veiksnumą. 4 to paties straipsnio dalyje nustatyta:

„Valstybės, šios Konvencijos šalys, užtikrina, kad visos priemonės, susijusios su teisinio veiksnio įgyvendinimu, suteiktų atitinkamas ir veiksmingas garantijas, siekiant užkirsti kelią piktnaudžiavimui pagal tarptautinę žmogaus teisių teisę. Tokios garantijos privalo užtikrinti, kad priemonėmis, susijusiomis su teisinio veiksnio įgyvendinimu, būtų paisoma asmens teisių, valios ir pageidavimų, dėl jų neatsirastų interesų konfliktas ir nebūtų piktnaudžiaujama įtaka, kad jos būtų proporcingos ir pritaikytos su asmeniu susijusioms aplinkybėms, būtų taikomos kuo trumpesnę laiką ir kad jas reguliariai peržiūrėtų kompetentinga, nepriklausoma ir nešališka institucija ar teismas. Garantijos turi būti proporcingos tokių priemonių įtakos asmens teisėms ir interesams mastui.“

Ratifikuodamos šią Konvenciją, Konvencijos šalys prisiėmė įsipareigojimą ją įgyvendinti. Įgyvendinimas – tai procesas, kuriuo Konvencijos šalys imasi veiksmų, kurie užtikrintų Konvencijoje nustatytą teisių realizavimą.²⁵ Tačiau Lietuvoje

²³ Ten pat, 2.10 straipsnio 1 dalis.

²⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. birželio 27 d. sprendimas byloje *Shtukaturov prieš Rusiją*, pareiškimas Nr. 44009/05.

²⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Thematic Study on enhancing awareness and understanding of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 26 January 2009, A/HRC/10.

iki šiol nėra riboto veiksnio kategorijos psichikos ar proto negalią turintiems asmenims.

Pabrėžtina, kad Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas nagrinėjo individualų konstitucinį skundą, kuriame pareiškėja prašė ištirti, ar Latvijos civilinio kodekso nuostatos, kuriose įtvirtinta tik visiško neveiksnio galimybė psichinę ar proto negalią turintiems asmenims, neprieštarauja Latvijos Respublikos Konstitucijos 96 straipsnyje įtvirtintai teisei į privataus gyvenimo neliečiamumą.²⁶ EŽTT byloje *Shtukaturov prieš Rusiją*²⁷ pripažino, kad analogiškos Rusijos civilinio kodekso nuostatos pažeidė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos²⁸ (toliau ir Konvencijos) 8 straipsnyje įtvirtintą teisę į privatumą. Atsižvelgiant į tai, šioje straipsnio dalyje taip pat bus analizuojama, kaip aptariamam Lietuvos Respublikos neveiksnio instituto probleminis aspektas dera su tarptautiniuose dokumentuose bei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta teise į privatumą.

Teisė į privatumą yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos²⁹ 22 straipsnyje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnyje, taip pat Tarptautinio politinio ir pilietinio teisių paktų 17 straipsnyje.

Siekiant išsamiau atskleisti šios teisės turinį bei jos santykį su neveiksnio institutu šioje straipsnio dalyje bus remiamasi EŽTT praktika, minėtu Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu, kuris, atsižvelgiant į Lietuvos ir Latvijos valstybių istorinės ir socialinės bei teisinės raidos panašumus, neišvengiamai ir neveiksnio instituto raidos panašumus, yra reikšmingas lyginamosios teisės šaltinis. Be to, valstybių kaimynių konstitucinės justicijos institucijų jurisprudencija dėl neveiksnio instituto atspindi bendras regiono tendencijas šiame straipsnyje aptariamais klausimais. Šiame kontekste taip pat bus analizuojama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo suformuluota doktrina dėl teisės į privatumą ir jos ribojimo sąlygų.

Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad ši teisė taikoma skirtingais aspektais. Ji gina fizinį ir moralinį asmens integralumą, garbę ir reputaciją, asmens vardo ir tapatybės naudojimą, asmeninius duomenis. Teisė į privatą gyvenimą reiškia, kad individas turi teisę gyventi taip, kaip jam patinka, pagal savo prigimtį ir norus vystyti ir tobulinti savo asmenybę, šioje asmens gyvenimo srityje toleruojamas tik minimalus valstybės ir kitų asmenų kišimasis.

²⁶ Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gruodžio 27 d. nutarimas, bylos Nr. 2010-38-01.

²⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. birželio 27 d. sprendimas byloje *Shtukaturov prieš Rusiją*, pareiškimas Nr. 44009/05.

²⁸ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios., 1995, Nr. 40-987.

²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

Ši teisė apima individo teisę būti kitokiam, laikytis tokių nuostatų ir vystyti tokius sugebėjimus, kurie skirtų jį nuo kitų asmenų ir individualizuotų.³⁰

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo, kad žmogaus teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą apima asmeninio, šeimos ir namų gyvenimo, garbės ir reputacijos neliečiamumą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, asmeninių faktų slaptumą, draudimą skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją ir kt.³¹

2010 m. gruodžio 27 d. nutarime Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad asmens pripažinimas neveiksniu paveikia jo galėjimą veikti nepriklausomai visose gyvenimo srityse, asmuo negali sudaryti susitarimų nepriklausomai, darbo, pirkimo, pardavimo srityse, negali dalyvauti rinkimuose, tuoktis, sudaryti testamentą ir atlikti kitų veiksmų, kurie turi teisinės pasekmes. Todėl asmens pripažinimas neveiksniu apriboja teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą labai plačiai apimtimi. Paminėtina, kad prie tokios pačios išvados buvo prieita ir EŽTT sprendime *Shtukaturov prieš Rusiją*.³² Lietuva dar neturi konstitucinės doktrinos neveiksnumo instituto klausimais, tačiau išsami Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija dėl teisės į privatumą ir jos ribojimo sąlygų sudaro galimybes paanalizuoti, kiek Lietuvos įstatymuose įtvirtintas neveiksnumo institutas atitinka Konstitucinio Teismo jurisprudenciją dėl teisės į privatumą ir kitų žmogaus teisių ribojimo.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad žmogaus teisė į privatumą nėra absoliuti. Pagal Konstituciją riboti konstitucines žmogaus teises ir laisves, taigi ir teisę į privatumą galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo.³³

Pažymėtina, kad Latvijos konstitucinė jurisprudencija dėl teisės į privatumą ribojimo sąlygų labai panaši. Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas savo doktrinoje yra suformulavęs, kad teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą gali būti ribojama tik jeigu šis ribojimas yra įtvirtintas tinkamai priimtu įstatymu, turi teisėtą tikslą ir yra proporcingas.³⁴

³⁰ Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. sausio 26 d. nutarimas, bylos Nr. 2004-17-01.

³¹ *Inter alia*, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 39-1105.

³² Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. birželio 27 d. sprendimas byloje *Shtukaturov prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 44009/05.

³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas // Valstybės žinios, 2002, Nr.93-4000.

³⁴ Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. sausio 26 d. nutarimas, bylos Nr. 2004-17-01.

Minėtame 2010 m. gruodžio 27 d. nutarime Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad nekyla abejonių, jog ginčijamas nuostatas įtvirtinęs įstatymas buvo priimtas tinkamai, teisėtu tikslu Teismas įvardijo psichinę ar proto negalią turinčio asmens teisių apsaugą. Todėl toliau Teismas vertino tokio reguliavimo proporcingumą. Vertindamas šį reguliavimą proporcingumo kriterijaus kontekste Teismas siekė atsakyti į šiuos klausimus: ar įmanoma pasiekti teisėto tikslo pasirinktomis priemonėmis? Ar teisėtą tikslą įmanoma pasiekti mažiau žmogaus teises ribojančiomis priemonėmis? Ar nauda, kurią gauna visuomenė, yra didesnė už žalą, kuri padaryta žmogaus teisėms?

Šioje byloje Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas priėjo prie išvados, kad veiksnumas negali būti ribojamas daugiau, nei reikalinga apsaugoti konkretaus asmens teises. Ribojimas turi būti tokios apimties, kuri būtų naudingiausia ir reikalinga konkrečiam asmeniui. Teismas pripažino, kad riboto veiksnumo kategorija galėtų būti ta priemonė, kuria būtų galima pasiekti teisėtą tikslą, taip pat pabrėžė, kad užtenka bent vienos mažiau asmens teises ribojančios priemonės, jog būtų pripažinta, kad ginčijamu teisiniu reguliavimu asmens teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą buvo apribota neproporcingai. Tai konstatavęs Teismas pripažino, kad ginčijamos nuostatos neproporcingai apribojo Latvijos Respublikos Konstitucijos 96 straipsnyje įtvirtintą asmens teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą.

Atsižvelgiant į tai, kad Latvijos ir Lietuvos konstitucinė jurisprudencija dėl teisės į privatumą ribojimo sąlygų labai panaši, taip pat į tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas proporcingumą taip pat įvardijo kaip vieną iš teisės į privatumą ribojimo sąlygų, galima prielaida, kad Konstitucinio Teismo vertinimas būtų tapatus, jei būtų kreipiamasi dėl analogiškų Lietuvos civilinio kodekso nuostatų atitikties Konstitucijos 22 straipsniui.

EŽTT jurisprudencijoje laikoma, kad asmens teisinio veiksnumo atėmimas yra ypač sunkus Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintų teisių apribojimas, todėl asmuo gali būti pripažintas neveiksniu tik ypatingais atvejais.³⁵ EŽTT byloje *Shtukaturov prieš Rusiją* konstatavo, kad toks teisinis reguliavimas, kuriuo riboto veiksnumo galimybė nustatyta tik asmenims, piktnaudžiaujantiems alkoholiu ar narkotikais, tačiau asmenims, turintiems psichikos ar proto negalią, tokia tarpinė galimybė nenumatyta, prieštarauja Konvencijos 8 straipsnyje nustatytai teisei į privatumą.

Atkreiptinas dėmesys, kad pastaruoju metu šią padėtį bando taisyti Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo praktika. Štai vienoje savo nutarčių Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad teismai turi užtikrinti, kad bus įgyvendinta atskirų asmenų

³⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. liepos 5 d. sprendimas byloje *Matter prieš Slovakiją*, pareiškimo Nr. 31534/96, ir 2001 m. vasario 6 d. sprendimas *Bensaid prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 44599/98.

grupių prioritetinė teisių gynyba. Pažeidžiamų asmenų (dėl psichikos sutrikimo) ar jų, dėl kurių neveiksnumo nustatymo inicijuojamas teisminis procesas, prioritetinei teisių gynybai turėtų būti paskirtos priemonės pagal nustatytą neveiksnumo laipsnį, jis turėtų būti siejamas su konkrečia priemone, taikoma konkrečiam asmeniui, o tam pasiekti gali būti naudojami tarpiniai teisės aktuose įtvirtinti instrumentai, taikant įstatymo analogiją (pvz., rūpybos institutas, CK 2.11, 3.239 straipsniai), tiesiogiai taikant Lietuvos Respublikos Konstituciją ar tarptautinius teisės aktus.³⁶ Tačiau, manytina, to nepakanka. Turi būti keičiamas ir teisinis reguliavimas, kad visų grandžių teismams šiuo klausimu nebeliktų neaiškumų. Tai patvirtina ir tai, kad toje pačioje byloje, kurioje priimta ši nutartis, kasaciniame skunde pateiktas ir prašymas kreiptis į Konstitucinę Teismą siekiant išsiaiškinti, ar Civilinio kodekso 2.10 straipsnyje įtvirtintas neveiksnumo institutas nepažeidžia Konstitucijos 21, 22, 29 straipsnių ir konstitucinio teisinės valstybės principo. Teisėjų kolegija konstatavo, kad nors kasaciniame skunde pateikti svarūs motyvai dėl tokio kreipimosi tikslingumo, nagrinėjamoje byloje susidarė situacija, kai neperžiūrėtas apeliacine tvarka teismo sprendimas įsiteisėjo, ir D. S. šiuo metu yra laikoma neveiksnia. Taigi pirmiausia šioje byloje reikia užtikrinti konkretaus asmens teisėtus interesus įgyvendinant jos teisę į apeliaciją ir pirmosios instancijos teismo sprendimo dėl pripažinimo neveiksnia peržiūrėjimą. Apeliacinės instancijos teismas, pasisakydamas dėl bylos esmės ir vertindamas pirmosios instancijos teismo sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą, be kita ko, turėtų suvokti tokio kreipimosi tikslingumą.³⁷

Aptariant šį neveiksnumo instituto probleminį aspektą, tikslinga apžvelgti kitų Europos valstybių teisinį reguliavimą dėl riboto neveiksnumo įtvirtinimo. Riboto veiksnio institutas psichinę ar proto negalią turintiems asmenims įtvirtintas daugumoje Europos valstybių: Čekijoje, Kroatijoje, Estijoje, Lenkijoje, Vokietijoje ir kitose valstybėse. Estijos civiliniame kodekse nustatyta, kad asmeniui nustatoma globa tik tais aspektais, dėl kurių asmens veiksnumas yra apribotas, todėl kiekvienu konkrečiu atveju teismas sprendžia, kokių veiksmų asmuo negali suprasti ir atlikti savarankiškai, būtent tiems veiksmams atlikti asmeniui ir skiriamas globėjas.³⁸

Čekijos civilinis kodeksas skiria dvi neveiksnumo kategorijas – visišką ir ribotą neveiksnumą (pirmuoju atveju neveiksniui asmeniui skiriama nuolatinė ar pilnos apimties globa, o antruoju atveju – dalinė globa). Ribotas asmens veiksnumas gali būti teismo nustatytas dviem atvejais: kai asmuo turi psichinės sveikatos problemų

³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2012.

³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2012.

³⁸ Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gruodžio 27 d. nutarimas, bylos Nr. 2010-38-01.

ar intelekto sutrikimų, dėl kurių jis tik iš dalies gali atlikti teisines pasekmes sukėliančius veiksmus; kai asmuo tik iš dalies gali atlikti teisines pasekmes sukėliančius veiksmus dėl piktnaudžiavimo alkoholiu, narkotikais ar toksinėmis medžiagomis. Teismas, pripažindamas asmenį ribotai veiksnium, nustato veiklos sritis, kuriose jam reikalinga globa. Veiksnumo apimtis gali būti formuluojama tiek negatyviai (nurodant sritis, kuriose asmeniui reikalinga globa), tiek pozityviai (nurodant sritis, kur asmuo gali veikti savarankiškai).³⁹ Šiame kontekste paminėtina, kad Čekijos Respublikos Konstitucinis Teismas 2009 m. rugpjūčio 18 d. nutarime pažymėjo, kad visiško neveiksnumo institutas akivaizdžiai yra senojo režimo reliktas ir yra itin problemiškas konstitucingumo prasme.⁴⁰

Suomijoje nuo 1999 m. galiojantis Globos paslaugų įstatymas (angl. *Guardianship Services Act*) nurodo, kad niekas neturi būti pripažintas neveiksniu, jeigu jo interesams apsaugoti pakanka švelnesnių priemonių, o veiksniumo apribojimas neturi būti didesnis, nei tai būtina šiems interesams apsaugoti.⁴¹

Įdomu tai, kad jau pirmajame Lietuvos Statute (1529) rašoma: kai pasveiks, „išeinantys iš proto“ gali savo testamentus sudarinėti. „Pamišėlių“ neveiksnumas buvo nuolatinis, o „išeinantys iš proto“ asmenys būklei pagerėjus vėl buvo pripažįstami, kalbant šiuolaikiniais terminais, veiksniais.⁴² Toks skirtingas „pamišėlių“ ir „išeinančių iš proto“ vertinimas rodo, kad jau tada buvo suprantama, jog esama skirtingų psichikos sutrikimų ir jie vertinti skirtingai. Taigi jau tada buvo suvokiama, kad esama skirtingų psichinės ir proto negalios sunkumo laipsnių, o tai atitinkamai reikalauja skirtingo teisinio reguliavimo nustatant veiksniumo apribojimus.

Atlikus šią apžvalgą, galima drąsiai konstatuoti, kad riboto veiksniumo galimybės nebuvimas psichikos ar proto negalią turintiems asmenims neproporcingai apriboja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnyje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnyje, kituose tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose nustatytą teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą.⁴³ Europos valstybių teisinis reguliavimas dėl riboto veiksniumo įtvirtinimo įrodo, kad esama švelnesnių priemonių psichikos ir proto negalią turinčių asmenų teisėms apsaugoti.

³⁹ Czech Alternative Report – For the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Prieiga per internetą: <http://mdac.info/sites/mdac.info/files/czech_crp_d_alt_report_en.pdf>.

⁴⁰ Čekijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugpjūčio 18 d. nutarimas, bylos Nr. - I. ÚS 557/09.

⁴¹ Žr.: <<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990442.pdf>>.

⁴² Radavičius L. J. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. Vilnius, 2004 m, p. 64.

⁴³ Vadovaujantis prielaida, kad visuose šiuose dokumentuose teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą apribojimų proporcingumas suprantamas identiškai.

Neabejotina ir tai, kad aptariamasis teisinis reguliavimas pažeidžia Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio nuostatas.

Pažymėtina, kad 2009 m. liepos 27 d. Seime įregistruotais Civilinio kodekso, Civilinio proceso kodekso ir Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo projektais buvo siekiama išplėsti riboto veiksnumo institutą, numatant galimybę apriboti teismo tvarka veiksnumą asmenims, turintiems psichikos sutrikimų, bet nesant pakankamai pagrindo pripažinti juos neveiksniais.⁴⁴ Sveikatos apsaugos viceministrė J. Kumpienė, 2011 m. birželio 20 d. pristatydama šiuos projektus Seimo posėdyje, tvirtino, kad jie buvo parengti atsižvelgiant į Seimo Žmogaus teisių komiteto ir kitų institucijų, besirūpinančių žmogaus teisėmis, prašymus parengti tokias įstatymo pataisas, kad išsigaliotų tokios pačios nuostatos, kokios taikomos Europos Sąjungoje, t. y. jei asmuo, turintis psichikos sutrikimų, gali iš dalies valdyti savo veiksmus ir suprasti savo veiksmų reikšmę, jis gali įgyti dalinio arba riboto veiksnumo statusą.⁴⁵ Tačiau, kaip minėta, Seimas aptariamus projektus, kaip neatitinkančius Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio reikalavimų, nusprendė grąžinti iniciatoriams tobulinti. Atkreiptinas dėmesys, kad Konvencijos 12 straipsnio aiškinamuosiuose raštuose ir nevyriausybinių organizacijų išvadose skelbiama, kad neveiksnumo ir globos sistemos turi būti keičiamos į pagalbos priimančias sprendimus sistemas (angl. *supported decision making systems*),⁴⁶ taigi šiame kontekste tarsi iškyla klausimas, ar neveiksnumo institutas (net ir riboto) apskritai dera su Konvencijos 12 straipsnio 2 dalies nuostata.

Pažymėtina, kad riboto veiksnumo institutas kaip tarpinis instrumentas pripažįstamas EŽTT jurisprudencijoje, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje ir kitų Europos valstybių konstitucinės justicijos institucijų jurisprudencijoje. Šio straipsnio autorės nuomone, nevyriausybinių organizacijų išvadose minima sistema, kaip ir riboto neveiksnumo institutas, yra tarpinis instrumentas psichikos ir proto negalią turinčių asmenų teisėms įgyvendinti, kuo ši sistema turėtų skirtis nuo riboto veiksnumo instituto, kol kas nėra visiškai aišku. Galimai ateityje vykiantys pasikeitimai užsienio valstybėse atsakys į šiuos klausimus ir įrodys šios sistemos pranašumus, tačiau neveiksnių asmenų padėtį reikia gerinti dabar ir geresnės realiai veikiančios alternatyvos už riboto veiksnumo institutą kol kas nėra.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 2009 m. liepos 27 d. aiškinamasis raštas dėl Civilinio kodekso 1.84, 2.10, 2.11, 2.26, 3.269, 6.269 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto XIP-958 aiškinamasis raštas.

⁴⁵ Lietuvos Respublikos Seimo VI (pavasario sesijos) nenumatyto plenarinio posėdžio Nr. 339, 2011 m. birželio 20 d. stenograma.

⁴⁶ Mental disability advocacy center, Supported decision making: an alternative to guardianship. Prieiga per internetą: <http://mdac.info/sites/mdac.info/files/English_Supported_Decision-making_An_Alternative_to_Guardianship.pdf>.

4. TEISĖ KREIPTIS Į TEISMĄ DĖL NEVEIKSNUMO STATUSO PERŽIŪRĖJIMO AR APIMTIES PAKEITIMO

Išplečiant riboto veiksnio kategoriją neišvengiamai kyla klausimas dėl riboto veiksnio asmenų procesinio veiksnio. Manytina, kad leidus psichikos sutrikimų turintiems asmenims būti pripažintais ribotai veiksniais, reikalinga užtikrinti ir jų procesines garantijas. Pagrindinė jų – teisė kreiptis į teismą dėl neveiksnumo statuso peržiūrėjimo ar apimties pakeitimo.

Nors Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad valstybės, šios Konvencijos šalys, <...> privalo užtikrinti, kad priemonėmis, susijusiomis su teisinio veiksnio įgyvendinimu, būtų paisoma asmens teisių, valios ir pageidavimų <...>, Rekomendacijų 14 principas nustato, kad asmeniui turi būti suteikta teisė kreiptis į teismą dėl jo neveiksnumo peržiūrėjimo, užtikrinant adekvačias priemonių taikymo apskundimo teises,⁴⁷ tačiau Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 469 straipsnyje nustatyta, jog pats neveiksniu pripažintas asmuo neturi teisės kreiptis į teismą dėl jo pripažinimo veiksnium ar dėl pripažinimo neveiksniu pakeitimo į pripažinimą ribotai veiksnium.⁴⁸ Akcentuotina ir tai, kad ši nuostata liko visiškai nepakeista ir minėtame Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekte.⁴⁹

Šiame kontekste svarbu aptarti Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2007 m. kovo 3 d. nutarimą,⁵⁰ kuriuo pripažinta, kad tai, jog ginčijamomis Lenkijos civilinio proceso kodekso nuostatomis nesuteikta teisė neveiksniui asmeniui kreiptis į teismą dėl neveiksnumo peržiūrėjimo ir apimties pakeitimo, prieštarauja Lenkijos Respublikos Konstitucijos 30 ir 31 straipsniuose įtvirtintiems žmogaus orumo principui, individo teisei į laisvę ir proporcingumo principui. Tribunolas taip pat pabrėžė, kad teisė inicijuoti neveiksnumo peržiūrėjimą ir jo apimties pakeitimą yra teisės kreiptis į teismą dalis, bet kadangi pareiškėjas neprašė ištirti šių nuostatų atitikties Lenkijos Respublikos Konstitucijos 45 str. 1 dalyje nustatytai teisei kreiptis į teismą, Tribunolas ginčijamų nuostatų atitikties šiam Konstitucijos straipsniui netyrė. Byloje *Stanev prieš Bulgariją* EŽTT pripažino, kad tai, jog Bulgarijos įstatymuose ribotai veiksnium

⁴⁷ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijų Nr. R(99)4 dėl Pilnamečių neveiksnių asmenų teisinės apsaugos 14 principas.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 469 straipsnis.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekte XIP-959.

⁵⁰ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2007 m. kovo 3 d. nutarimas, bylos Nr. 24/3/A/2007.

asmeniui nėra suteikta galimybė tiesiogiai kreiptis į teismą dėl jo neveiksnumo statuso peržiūrėjimo, pažeidžia Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą teisę kreiptis į teismą.⁵¹ Šioje straipsnio dalyje taip pat bus analizuojama, kaip analogiškus apribojimus nustatanti Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nuostata atitinka paminėtus tarptautinius žmogaus teisių standartus (atskirai – teisę kreiptis į teismą, žmogaus orumą, teisę į žmogaus laisvės neliečiamumą), kurie taip pat atsispindi ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Teisė kreiptis į teismą įtvirtinta Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnyje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje, Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁵² 30 straipsnio 1 dalyje.

EŽTT byloje *Stanev prieš Bulgariją* pažymėjo, kad teisė kreiptis į teismą nėra absoliuti ir valstybė gali naudotis diskrecijos laisve šioje srityje, tačiau taip pat pridūrė, kad šios teisės ribojimas gali būti pateisinamas tik paties asmens apsauga (net ir tais atvejais, kai asmuo yra pripažintas ribotai veiksnium). EŽTT taip pat pabrėžė, kad teisė kreiptis į teismą dėl neveiksnumo statuso peržiūrėjimo yra viena iš svarbiausių teisių neveiksnumo instituto procedūroje, nes turi įtakos naudojimuisi visomis teisėmis ir laisvėmis, kurios buvo apribotos nustačius neveiksnumą. Teismo nuomone, ši teisė yra viena iš pagrindinių procedūrinių teisių asmenims, kurie yra pripažinti ribotai veiksniais. Todėl šiems asmenims turėtų būti suteikta teisė tiesiogiai kreiptis į teismą dėl neveiksnumo statuso peržiūrėjimo.

Nors EŽTT nagrinėjo situaciją, kai teisė kreiptis į teismą dėl neveiksnumo statuso peržiūrėjimo nebuvo suteikta ribotai veiksniam asmeniui, tačiau šios EŽTT doktrinos nuostatos aktualios ir visiško neveiksnumo statusą turintiems asmenims, ypač atsižvelgiant į tai, kad, kaip pabrėžė pats EŽTT, daugumoje Europos valstybių (Kroatija, Danija, Estija, Prancūzija, Suomija, Graikija, Vengrija, Liuksemburgas, Monakas, Lenkija, Rumunija, Slovakija, Švedija, Šveicarija, Turkija) įstatymai suteikia neveiksniems asmenims teisę tiesiogiai kreiptis į teismą dėl neveiksnumo statuso peržiūrėjimo.

Nors EŽTT požiūriu teisė kreiptis į teismą nėra absoliuti, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, interpretuodamas Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostatas, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, suformulavo gan griežtą doktriną, kad teisė kreiptis į teismą yra absoliuti.⁵³

⁵¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. sausio 17 d. sprendimas byloje *Stanev prieš Bulgariją*, pareiškimo Nr. 36760106.

⁵² Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, *inter alia*, 2000 m. birželio 30 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2005 m. vasario 7 d., 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2011 m. birželio 9 d. nutarimai // Valstybės žinios, 2000, Nr. 54-1588; 2004, Nr. 146-5311; 2005, Nr. 1-7, 19-623; 2006, Nr. 7-254, Nr. 51-1894.

Šios teisės negalima apriboti ar paneigti, asmeniui turi būti garantuojama teisė turėti nepriklausomą ir nešališką ginčo arbitražą, kuris pagal Konstituciją ir įstatymus iš esmės išspręstų kilusį teisinį ginčą; šią teisę turi kiekvienas asmuo; asmeniui jo pažeistų teisių gynyba teisme garantuojama nepriklausomai nuo jo teisinio statuso; asmenų pažeistos teisės ir teisėti interesai teisme turi būti ginami nepriklausomai nuo to, ar jie yra tiesiogiai įtvirtinti Konstitucijoje, ar ne.⁵⁴ Asmens teisių ir laisvių teismo gynimo garantiją Konstitucinis Teismas aiškina kaip procesinio pobūdžio garantiją, esminį asmens teisių ir laisvių konstitucinio instituto elementą, kaip būtiną teisingumo įgyvendinimo sąlygą, neatskiriamą konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementą.⁵⁵ Pagal Konstituciją įstatymų leidėjui kyla pareiga nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad visus ginčus dėl asmens konstitucinių teisių ir laisvių, taip pat įgytų teisių pažeidimo būtų galima spręsti teisme. Ir nors teisės aktais gali būti nustatyta ir ikiteisminė ginčų sprendimo tvarka, tačiau negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo būtų paneigta asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės pažeistos, teisė ginti savo teises ar laisves teisme.⁵⁶

Atsižvelgiant į griežtą Konstitucinio Teismo doktriną dėl teisės kreiptis į teismą absoliutumą, galima drąsiai konstatuoti, kad tai, jog neveiksniu pripažintas asmuo neturi teisės kreiptis į teismą dėl jo pripažinimo veiksniu ar dėl pripažinimo neveiksniu pakeitimo į pripažinimą ribotai veiksniu, pažeidžia Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje nustatytą teisę kreiptis į teismą. Pažymėtina ir tai, kad 2009 m. liepos 27 d. Seime įregistruotame Civilinio proceso kodekso įstatymo pakeitimo projekte⁵⁷ visiškai nepakeista liko Civilinio proceso kodekso 469 straipsnio nuostata, jog pats neveiksniu pripažintas asmuo neturi teisės kreiptis į teismą dėl jo pripažinimo veiksniu ar dėl pripažinimo neveiksniu pakeitimo į pripažinimą ribotai veiksniu. Nors, kaip minėta, EŽTT jurisprudencijoje pripažįstama, kad dėl psichinės ligos gali egzistuoti tam tikri teisėti „teisės į teismą“ apribojimai, tačiau jie neturi iš esmės atimti asmens teisės į teismą.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai, 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas, 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 54-1588; 2004, Nr. 146-5311; Nr. 181-6708, Nr.: 186; 2006, Nr. 88-3475, atitaisymas – Nr.: 137; 56-2766.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2006 m. sausio 16 d., 2011 m. birželio 9 d. nutarimai // Valstybės žinios, 2000, Nr. 54-1588; 2004, Nr. 146-5311; 2005, Nr. 1-7; 2006, Nr. 7-254.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d., 2003 m. kovo 4 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2005 m. vasario 7 d. nutarimai // Valstybės žinios, 2002, Nr. 69-2832; 2003, Nr. 24-1004; 2004, Nr. 146-5311; 2005, Nr. 1-7, 19-623.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas XIP-959.

Nuostatos, draudžiančios žeminti *žmogaus orumą*, įtvirtintos Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 7 straipsnyje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnyje, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnyje. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos II - 61 straipsnyje sakoma, kad žmogaus orumas yra neliečiamas. Jį reikia gerbti ir saugoti. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 1 straipsnis skelbia: „visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“.

Šiame kontekste svarbu aptarti Lenkijos Konstitucinio Tribunolo 2007 m. kovo 3 d. nutarimą, kuriuo konstatuota, kad tai, jog ginčijamomis Lenkijos civilinio proceso kodekso nuostatomis nesuteikta teisė neveiksniam asmeniui kreiptis į teismą dėl neveiksnumo peržiūrėjimo ir apimties pakeitimo, prieštarauja Lenkijos Konstitucijos 30 straipsnyje įtvirtintam žmogaus orumo principui. Nagrinėdamas šią bylą Lenkijos Konstitucinis Tribunalas akcentavo, kad žmogaus orumas gali būti suprantamas dviem aspektais: pirma – kaip įgimta ir neatimama vertybė; antra – kaip „asmenybės teisė“, apimanti visas psichologinio žmogaus gyvenimo ir individo vietą visuomenėje apibūdinančias vertybes, kurios suponuoja pagarbą kiekvienam asmeniui. Iš šio supratimo kyla tam tikro minimumo, kuris garantuoja individams galimybę funkcionuoti visuomenėje ir vystyti savo asmenybę socialinėje ir kultūrinėje aplinkoje, egzistavimas.

Tribunolas pabrėžė, jog teisė į orumą plačiąja prasme reiškia, kad kiekvienam individui turi būti sukurtos tokios sąlygos, kurios sudarytų galimybę nepriklausomai vystyti savo asmenybę ir neleistų, kad susidarytų tokia situacija, kad individas taptų kitų subjektų veiklos objektu ar jų tikslų realizavimo instrumentu. Konstitucinis Tribunalas konstatavo, kad teisės neveiksniam asmeniui kreiptis į teismą dėl neveiksnumo peržiūrėjimo ir apimties pakeitimo ribojimas neatitinka šių sąlygų, nes neveiksnius asmuo tampa kitų asmenų, kuriems ši teisė yra suteikta, veiklos objektu. Žmogaus orumas yra vienintelė konstitucinė teisė, kuri negali būti ribojama. Žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygos nėra taikomos žmogaus orumui, todėl orumo pažeidimas negali būti pateisinamas poreikiu apsaugoti kitus interesus.

Dėl Lenkijos ir Lietuvos neveiksnumo instituto raidos panašumų ši Lenkijos Konstitucinio Tribunolo doktrina dėl žmogaus orumo ir jo santykio su aptariamu neveiksnumo instituto aspektu yra reikšmingas lyginamosios teisės šaltinis straipsnyje aptariamų klausimų kontekste. Be to, kaip minėta, valstybių kaimynių konstitucinės justicijos institucijų jurisprudencija dėl neveiksnumo instituto atspindi bendras regiono tendencijas šiame straipsnyje aptariamais klausimais. Nors Lietuva dar neturi konstitucinės doktrinos dėl neveiksnumo instituto, tačiau konstitucinė doktrina dėl Konstitucijos 21 straipsnyje įtvirtinto žmogaus orumo leidžia kelti pagrįstas abejones dėl aptariamų Civilinio proceso kodekso nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsniui.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 21 straipsnį, yra konstatavęs: orumas – neatimama žmogaus, kaip didžiausios socialinės vertybės, savybė; kiekvienas visuomenės narys turi prigimtinį orumą.⁵⁸ Orumas būdingas kiekvienam žmogui – nesvarbu, kaip jis pats save ar kiti žmonės jį vertina. Kiekvienu atveju į žmogų turi būti žvelgiama kaip į laisvą asmenybę, kurios žmogiškasis orumas yra gerbtinas.⁵⁹

Atsižvelgiant į šias Konstitucinio Teismo doktrinos nuostatas nelieka abejonių, kad tokia situacija, kai neveiksniam asmeniui nėra suteikta teisė kreiptis į teismą dėl neveiksnumo peržiūrėjimo ar apimties pakeitimo, pažeidžia žmogaus orumą, nes tokiu atveju asmuo nėra traktuojamas kaip laisva asmenybė, jis tampa kitų asmenų, kuriems ši teisė yra suteikta, veiklos objektu. Pabrėžtina ir tai, kad Konstitucinio Teismo doktrinoje nustatyta, jog orumas yra neatimama savybė ir būdinga kiekvienam asmeniui, taigi nepriklauso nuo veiksnumo statuso ar apimties.

Teisė į laisvę (Teisė į žmogaus laisvės neliečiamumą) įtvirtinta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 straipsnyje, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktų 9 straipsnyje, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20 straipsnio 1 dalyje.

Minėtame Lenkijos Konstitucinio Tribunolo 2007 m. kovo 3 d. nutarime, kuriuo pripažinta, kad tai, jog ginčijamomis Lenkijos civilinio proceso kodekso nuostatomis nesuteikta teisė neveiksniam asmeniui kreiptis į teismą dėl neveiksnumo peržiūrėjimo ir apimties pakeitimo, prieštarauja Lenkijos Konstitucijos 30 ir 31 straipsniuose įtvirtintiems žmogaus orumo principui, individo teisei į laisvę ir proporcingumo principui, konstatuota, kad teisė į laisvę, viena vertus, apima Konstitucijos nuostatas, apibūdinančias tam tikras laisves, antra vertus, nustato nepriklausomos subjektyviosios teisės į laisvę pagrindą, ją sudaro laisvė išreikšti savo valią ir daryti pasirinkimus. Pozityviuoju aspektu individo laisvė reiškia laisvę formuoti savo elgesį; negatyviuoju aspektu individo laisvė reiškia visuotinę pareigą vengti kišimosi į individo laisvės sferą.

Šioje byloje Tribūnolas konstatavo, kad ginčijamo teisinio reguliavimo tikslas buvo išlaisvinti teismus nuo pareigos nagrinėti aiškiai nepagrįstus neveiksnų asmenų prašymus. Tačiau atsižvelgiant į žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygas toks reguliavimas nėra pateisinamas, nes teismų sistemos administravimo efektyvumo siekimas nėra reikšmingesnė vertybė nei neveiksnų asmenų laisvė.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrina dėl teisės į žmogaus laisvės neliečiamumą ir jos ribojimo sąlygų yra labai panaši.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d., 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimai // Valstybės žinios, 2005, Nr. 1-7; 2009, Nr.106-4434.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas // Valstybės žinios, 2005, Nr. 1-7.

Konstitucinis Teismas 2000 m. gegužės 8 d. nutarime pažymėjo, kad su žmogaus teise į asmens neliečiamybę itin glaudžiai yra susijusi žmogaus teisė į fizinę laisvę, nustatyta Konstitucijos 20 straipsnio 1 dalyje. Žmogaus laisvės neliečiamybė yra sprendimų priėmimo laisvės prielaida; ji sudaro sąlygas atlikti bet kokius teisėtus veiksmus, įgyvendinti teises galimybes įvairiose gyvenimo srityse. Galima teigti, kad asmens neliečiamybė nustato kitų asmenų laisvės ribas, t. y. pastarųjų elgesys leistinas tiek, kiek jis nepadaro žalos kitų asmenų asmens neliečiamybei. Pažymėtina, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 straipsnyje nustatyta, jog minėtosios vertybės saugomos kartu: „Kiekvienas žmogus turi teisę į laisvę ir asmens neliečiamybę“. Pabrėžtina, kad žmogaus teisė į laisvę ir asmens neliečiamybę esant būtinybei gali būti ribojama.

Pagal Konstituciją žmogaus teises ir laisves galima riboti, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais negali būti paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; turi būti laikomasi konstitucinio proporcingumo principo.⁶⁰

Akivaizdu, kad vienintelis aptariamąs Civilinio proceso kodekso nuostatos tikslas yra teismų darbo efektyvumas, atleidžiant juos nuo pareigos nagrinėti nepagrįstus neveiksnių asmenų prašymus. Tačiau neišvengiamai kyla klausimas, ar tai yra konstituciškai svarbesnė vertybė už neveiksnių asmenų teisę į laisvės neliečiamumą ir kaip tai dera su proporcingumo principu. Reikėtų atsižvelgti į tai, kad šio tikslo galima pasiekti ir švelnesnėmis priemonėmis. Pvz., Čekijos civilinio proceso kodekse nustatyta, kad veiksnio atkūrimo procedūrą, kreipdamasis į teismą, gali inicijuoti pats globojamas asmuo (tam nereikalingas globėjo dalyvavimas) arba globėjas, tačiau teismas gali apriboti tokių neveiksnaus asmens prašymų dažnumą (iki vienerių metų).⁶¹ Minėta, kad tokių apribojimų nustatymas EŽTT požiūriu neprieštarautų Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijai. Taigi konstatavus, kad esama švelnesnių priemonių šiam tikslui pasiekti, galima konstatuoti, kad Civilinio proceso kodekso 469 str. nuostata, jog pats veiksnis pripažintas asmuo neturi teisės kreiptis į teismą dėl jo pripažinimo veiksnio ar dėl pripažinimo neveiksniu pakeitimo į pripažinimą ribotai veiksnio, neproporcingai apriboja teisę į asmens laisvės neliečiamybę.

Atlikus tarptautinių žmogaus teisių dokumentų, EŽTT jurisprudencijos, Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijos apžvalgą, galima

⁶⁰ Teisių ribojimo doktrina aiškinama daugelyje nutarimų, *inter alia*, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d., 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimuose // Valstybės žinios, 2002, Nr. 28-1003; 2005, Nr. 1-7.

⁶¹ Czech Alternative Report – For the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Prieiga per internetą: <http://mdac.info/sites/mdac.info/files/czech_crpd_alt_report_en.pdf>.

pažymėti, kad tai, jog neveiksniu pripažintas asmuo neturi teisės kreiptis į teismą dėl jo pripažinimo veiksniu ar dėl pripažinimo neveiksniu pakeitimo į pripažinimą ribotai veiksniu, pažeidžia tokias žmogaus teises, kaip teisė kreiptis į teismą, teisė į žmogaus orumą, neproporcingai apriboja žmogaus laisvės neliečiamumą. Akivaizdu, kad ši nuostata neatitinka ir imperatyvių Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio nuostatų.

Šios procesinės garantijos nebuvimo ydingumas ypač išryškėja, turint omeny, kad Lietuvoje nėra numatyta periodinė neveiksnumo peržiūrėjimo galimybė. Asmens psichikos sveikata, gebėjimai tvarkytis gyvenime kinta. Tačiau jei asmenys, turintys teisę kreiptis į teismą dėl neveiksnaus asmens statuso (globėjas, prokuroras bei prie savivaldybių įsteigtos globos ir rūpybos institucijos), nėra suinteresuoti tai padaryti arba tiesiog to nedaro, neveiksniu pripažintas asmuo negali tikėtis, kad jo statusas bus peržiūrėtas, nes jokių priemonių priversti tai padaryti ar įrodyti, kad tam yra pagrindas, nėra. Pažymėtina, kad periodinė neveiksnumo peržiūrėjimo galimybė taip pat nebuvo numatyta ir minėtame Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekte. Sveikatos apsaugos viceministrė J. Kumpienė, Seimo posėdyje pristatydama, *inter alia*, ir šį projektą, tvirtino, kad Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos specialistai mano, jog įtvirtinus periodinę neveiksnumo peržiūrėjimo galimybę teismai būtų labai apkrauti papildomomis bylomis, o rezultatas iš tikrųjų būtų ne toks vaisingas, nes, kaip praktika rodo, maždaug iš dvidešimties asmenų, kurių, manoma, sveikatos būklė yra pagerėjusi, vidutiniškai tik du asmenys yra pripažįstami turintys pagerėjusią sveikatą ir galintys pereiti į riboto veiksnumo statusą, jeigu toks būtų buvęs.⁶² Tačiau manytina, kad toks argumentas nėra įtikinamas, nes teismų sistemos administravimo efektyvumo siekimas nėra reikšmingesnė vertybė nei neveiksnių asmenų teisės (nors ir tik 2 iš 20!).

5. KITOS PROCESINĖS GARANTIJOS SU NEVEIKSNUMO STATUSU SUSIJUSIOSE PROCEDŪROSE TEISĖS Į TEISINGĄ BYLOS NAGRINĖJIMĄ KONTEKSTE

Tarp kitų procesinių garantijų, kurios turi būti suteiktos asmeniui neveiksnumo nustatymo procedūroje, paminėtinos tokios kaip tai, jog apie inicijuojamą bylą dėl pripažinimo neveiksniu asmuo turi būti nedelsiant informuojamas, taip pat tai, kad asmuo, dėl kurio neveiksnumo sprendžiama, turi turėti teisę dalyvauti bet kokiose procedūrose, galinčiose paveikti jo veiksnumą.⁶³ Turint omeny sunkias socialines ir teises neveiksnumo

⁶² Lietuvos Respublikos Seimo VI (pavasario sesijos) nenumatyto plenarinio posėdžio Nr. 339, 2011 m. birželio 20 d., stenograma.

⁶³ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijų Nr. R(99)4 dėl Pilnamečių neveiksnių asmenų teisinės apsaugos 11 principas.

statuso pasekmes, būtų logiška tikėtis, kad procesinės garantijos asmenims, dėl kurių veiksnio atėmimo kreiptasi į teismą, yra ypač griežtos. Tačiau taip nėra.

Civilinio proceso kodekso 464 str. 2 d. formuluotė⁶⁴ leidžia teigti, kad įstatyme nėra kategoriško reikalavimo pranešti apie pateiktą pareiškimą pačiam asmeniui, kurį prašoma pripažinti neveiksniu. Kiekvienu konkrečiu atveju rengdamas bylą teismiam nagrinėjimui teismas turi spręsti, ar reikia kviešti į teismo posėdį asmenį, kurį prašoma pripažinti neveiksniu. Ekspertui savo išvada nustačius, kad dėl sveikatos negalima iškviesti ir apklausti teisme prašomo pripažinti neveiksniu asmens ar jam įteikti teismo dokumentų, prašomas pripažinti neveiksniu asmuo gali nei žinoti apie tokį prašymą, nei būti kviečiamas dalyvauti byloje dėl neveiksnumo jam nustatymo.⁶⁵ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad neužtikrinus šio principo praktikoje užkertamas kelias asmeniui aktyviai dalyvauti visose kitose procedūrose, galinčiose paveikti jo veiksnumą. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekte formuluotė „dėl sveikatos būklės“ išliko neapibrėžta.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog Lietuvos teisės aktai nenumato asmenims, kurių veiksnio statusas yra nagrinėjamas teisme, privalomos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos. Minėtame Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 18 straipsnio pakeitimo įstatymo projekte šią padėtį mėginta taisyti. Šio projekto aiškinamajame rašte tvirtinama, kad projektas parengtas siekiant užtikrinti naujų Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 466 straipsnio 3 dalyje ir 467 straipsnio 6 dalyje numatytų nuostatų, užtikrinančių asmeniui, kurį siekiama pripažinti neveiksniu, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimą paskiriant, nepriklausomai nuo šio asmens valios, advokatą.⁶⁶ Tačiau šis įstatymas taip pat grąžintas iniciatoriams tobulinti.

Atsižvelgiant į tai, kad dažniausiai tokie asmenys į teismo posėdį nekviečiami ir patys negali išdėstyti savo pozicijos bei apginti savo teisių ir interesų, jų tinkamas teisinis atstovavimas yra ypač reikšmingas. EŽTT savo praktikoje yra pasisakęs, kad kiekvienas asmuo, kurio pagrindinės teisės yra sprendžiamos teisme, turi teisę į profesionalią ir kokybišką teisinę valstybės finansuojamą pagalbą, kurią užtikrinti

⁶⁴ „Jeigu fizinio asmens, kurį prašoma pripažinti neveiksniu ar ribotai veiksnium, dėl sveikatos būklės, patvirtintos eksperto išvada, negalima iškviesti ar apklausti teisme, ar įteikti jam teismo dokumentus, teismas bylą nagrinėja šiam asmeniui nedalyvaujant.“ LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 464 str. 2 d.

⁶⁵ *Juodkaitė D.* Lietuvos teisės aktų, reglamentuojančių neveiksnumo ir globos nustatymą, apžvalga. Neveiksnumo problematika Europos sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste. Vilnius: Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2007, p. 13.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 2009 m. liepos 27 d. aiškinamasis raštas dėl Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 18 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto XIP-960.

yra valstybės pareiga.⁶⁷

Visų šių procesinių garantijų tinkamas įgyvendinimas yra susijęs su Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) reikalavimų užtikrinimu. Šiame kontekste ypač reikšmingas EŽTT 2012 m. vasario 14 d. sprendimas byloje *D. D. prieš Lietuvą*,⁶⁸ kuriame EŽTT pripažino, kad tai, jog nagrinėjant bylą dėl globėjo pakeitimo pareiškėjai, kuri yra teismo pripažinta neveiksnia, nebuvo paskirtas advokatas, pažeidė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) 1 dalį, nes tokiam teismo procese nebuvo užtikrintas rungtyniškumo principas. Taip pat EŽTT pripažino, kad pareiškėja neturėjo galimybės savarankiškai kreiptis į teismą dėl jos prievartinio apgyvendinimo socialinės globos namuose, todėl buvo pažeista Konvencijos 5 straipsnio (teisė į laisvę ir saugumą) 4 dalis.

Visus pareiškėjos skundus, susijusius su procesu dėl jos globėjo pakeitimo, EŽTT nutarė nagrinėti pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį. EŽTT pažymėjo, kad yra galimos ir tokios situacijos, kai pripažintas neveiksniu asmuo gali nesugebėti išreikšti nuomonės ar tinkamai paaiškinti savo pozicijos advokatui. Tačiau dažniausiai tai, jog asmuo yra pripažintas neveiksniu, nereiškia, kad jis nesugeba išreikšti savo nuomonės byloje svarstomais klausimais.

EŽTT atkreipė dėmesį ir į tai, kad tokiais atvejais, kai teismo procesas yra itin reikšmingas asmens teisei padėčiai, šiuo atveju tai procesas dėl globėjo pakeitimo, yra labai svarbu, kad asmuo turėtų teisę kreiptis į teismą, taip pat galimybę būti išklaustas pats asmeniškai arba reikalui esant per advokatą. EŽTT laikėsi pozicijos, kad psichikos negalia gali nulemti teisės į teisingą bylos nagrinėjimą tam tikrus suvaržymus, tačiau taip pat pabrėžė, kad negali būti pateisinami tokie suvaržymai, kurie paneigtų pačią šios teisės esmę, nebent aplinkybės ypač išskirtinės.

EŽTT pabrėžė, kad, atsižvelgiant į pareiškėjos ir jos globėjos nesutarimus, globėjo advokatas tikrai negalėjo tinkamai atstovauti pareiškėjos interesams. Todėl teisės į teisingą bylos nagrinėjimą kontekste pareiškėjai turėjo būti paskirtas jos pačios advokatas.

EŽTT konstatavo tai atsižvelgęs ir į kitas teismo proceso aplinkybes. 2005 m. vykusio teismo proceso metu teisėjas nepatenkino prašymo, kad būtų daromas posėdžio įrašas, taip pat tai, kad per pertrauką pareiškėjai buvo liepta palikti posėdžių salę ir ateiti į teisėjo kabinetą, o po šio vizito pareiškėja pareiškė pritarianti, kad jos globėju vis dėlto būtų jos įtėvis. EŽTT nuomone, tokios situacijos būtų buvę galima išvengti, jeigu pareiškėjai būtų buvęs paskirtas advokatas.

⁶⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. spalio 9 d. sprendimas byloje *Airey prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 6289/73.

⁶⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. vasario 14 d. sprendimas byloje *D. D. prieš Lietuvą*, pareiškimas Nr. 13469106.

Nors tai nebuvo šios bylos nagrinėjimo dalykas, EŽTT atsižvelgė ir į faktą, kad pareiškėja nedalyvavo 2000 m. vykusiame teismo procese dėl jos pripažinimo neveiksnia, taip pat į tai, kad nėra jokių duomenų apie tai, jog pareiškėjai buvo pranešta apie bylos nagrinėjimą, kuriame buvo sprendžiamas jos asmeninės autonomijos klausimas beveik visose gyvenimo srityse. Todėl pareiškėja negalėjo dalyvauti šiame procese. Atsižvelgiant į tai, kad pareiškėjos pripažinimas neveiksnia didžiąja dalimi priklauso nuo jos asmenybės, jos dalyvavimas teismo procese būtų buvęs vienintelis būdas užtikrinti rungtyniškumo principą. EŽTT pažymėjo, kad pareiškėjos būklė tikrai nebuvo tokia sunki, jog jos asmeninis dalyvavimas teismo procese būtų bereikšmis. EŽTT taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad 2004 m. Kauno miesto apylinkės teismui paskiriant pareiškėjos tėvį jos globėju pareiškėja taip pat nebuvo pakviesta atvykti į teismo posėdį. EŽTT atsižvelgė ir į tai, kad Kauno miesto apylinkės teismo sprendimas, kuriuo pareiškėja pripažinta neveiksnia, buvo pagrįstas beveik vien tik mediciniais kriterijais.

Šioje byloje pateikti EŽTT argumentai tik dar kartą patvirtina, kad būtina reformuoti Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtinto neveiksnumo institutą ir tokiu būdu įgyvendinti neveiksnumo, kaip asmenų teisių ir interesų gynimo, o ne priespaudos institutą. Nors tai, kad buvo imtasi iniciatyvų keisti kritikuojamą teisinį reguliavimą, taip pat tai, kad padėtį mėgina taisyti Aukščiausiojo Teismo praktika, rodo valstybės siekius gerinti neveiksnių asmenų teisinę padėtį, tačiau to nepakanka. Būtina skubiai patobulinti minėtus įstatymų projektus, kad jie atitiktų Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio nuostatų reikalavimus. Pažymėtina ir tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija numato apribojimą pasinaudoti teise dalyvauti rinkimuose bei būti renkamam Seimo nariu teismo neveiksniu pripažintam asmeniui, taip pat tai, kad Seimo nario įgaliojimai nutrūksta, kai teismas pripažįsta jį neveiksniu (Konstitucijos 34, 56, 63 straipsniai), taigi atsižvelgiant į tai, jog Konvencijos 12 straipsnyje nustatyta, kad neįgalieji turi teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse, konstatuotina, kad gali kilti tam tikrų konstitucinių problemų. Manytina, kad šis klausimas turėjo būti nagrinėjamas rengiantis ratifikuoti Neįgaliųjų teisių konvenciją, tačiau nei pagrindiniu paskirtas Lietuvos Respublikos Seimo Socialinių reikalų ir darbo komitetas, nei Teisės departamentas neidentifikavo šių galimų kolizijų. Tačiau šiai problematikai atkleisti būtų reikalingas atskiras straipsnis, todėl giliau šių aspektų šiame straipsnyje neaptarsime.

6. IŠVADOS

1. Pastaraisiais metais Europos regiono valstybėse vyksta neveiksnumo instituto pertvarkymo reformos. Šį procesą paskatino ir siekis suderinti neveiksnumo institutą reglamentuojančių įstatymų nuostatas su 2006 m. gruodžio 13 d. priimtose Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos reikalavimais. Tačiau visa šių permainų banga kol

kas, rodos, aplenkia Lietuvą. Lietuvoje iki šiol yra išlikęs iš sovietinių laikų paveldėtas neveiksnumo teisinis institutas, kuris buvo sukurtas ne psichiškai neįgalių žmonių teisėms apginti, nes dažniausiai tai buvo priemonė nutildyti režimo priešininkus. Pagal tų laikų modelį neveiksnumo statusas iš esmės reiškia socialinę bei teisinę žmogaus mirtį, o pripažinimo neveiksniu procesas neatitinka net pačių pagrindinių žmogaus teisių įgyvendinimo nuostatų. Iš daugelio ydingų Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtinto neveiksnumo instituto aspektų, neatitinkančių esminių žmogaus teisių standartų, materialinėje teisėje išskirtinas riboto neveiksnumo kategorijos nebuvimas psichikos ar proto negalią turinčių asmenų atžvilgiu (šiems asmenims Lietuvos įstatymai numato tik visiško neveiksnumo institutą), procesinėje teisėje – teisės kreiptis į teismą dėl neveiksnumo statuso peržiūrėjimo arba pakeitimo į riboto neveiksnumo statusą nesuteikimas neveiksniu pripažintam asmeniui. Būtent šie Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtinto neveiksnumo instituto probleminiai aspektai didžiausia apimtimi riboja naudojimąsi visomis teisėmis ir laisvėmis, kuris buvo apribotas neveiksnumo nustatymu, bei užkerta kelią pasinaudoti kitomis procesinėmis garantijomis neveiksnumo nustatymo, apimties pakeitimo ir veiksnio atkūrimo procedūrose.

2. Atlikus EŽTT jurisprudencijos, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos bei tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose nustatyto teisinio reguliavimo apžvalgą galima drąsiai konstatuoti, kad riboto neveiksnumo galimybės nebuvimas psichikos ar proto negalią turintiems asmenims neproporcingai apriboja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnyje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 8 straipsnyje, taip pat Tarptautinio politinių ir pilietinių teisių pakto 17 straipsnyje nustatytą teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą. Neabejotina ir tai, kad aptariamas teisinis reguliavimas pažeidžia Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio nuostatas. Europos valstybių teisinis reguliavimas dėl riboto veiksnio kategorijos įtvirtinimo įrodo, kad esama švelnesnių priemonių psichikos ir proto negalią turinčių asmenų teisėms apsaugoti.

3. Atsižvelgiant į griežtą Konstitucinio Teismo doktriną dėl teisės kreiptis į teismą absoliutumo, konstatuotina, kad tai, jog neveiksniu pripažintas asmuo neturi teisės kreiptis į teismą dėl jo pripažinimo veiksnio ar dėl pripažinimo neveiksniu pakeitimo į pripažinimą ribotai veiksnio, pažeidžia Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje nustatytą teisę kreiptis į teismą. Atsižvelgiant į EŽTT praktiką šiuo klausimu, neabejotina ir tai, kad tai pažeidžia Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 6 straipsnio 1 dalį. Tokia Civilinio proceso kodekso nuostata taip pat pažeidžia vienintelę visuotinai pripažintą kaip absoliučią teisę – žmogaus orumą, bei neproporcingai apriboja asmens teisę į laisvę ir asmens neliečiamumą. Neabejotina ir tai, kad aptariama Civilinio proceso kodekso nuostata pažeidžia Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio 4 dalį. Kitų procesinių garantijų nesuteikimas asmeniui su neveiksnumo statusu susijusiose procedūrose neatitinka Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos

6 straipsnio (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) reikalavimų, tai patvirtina ir EŽTT sprendimas byloje *D D. prieš Lietuvą*.

4. 2009 m. liepos 27 d. Seime buvo įregistruoti Civilinio kodekso, Civilinio proceso kodekso ir Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo projektai, tačiau rengiant įstatymų projektus nebuvo pakankamai atsižvelgta į naujai priimtus tarptautinius žmogaus teisių apsaugos standartus. Nors šiais projektais buvo siekiama leisti psichikos sutrikimų asmenis pripažinti ribotai veiksniais ir praplėsti galimybę jiems pasinaudoti bent dalimi teisių, tačiau Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto (pagrindinio komiteto) siūlymu Seimas šiuos projektus grąžino iniciatoriams tobulinti, atsižvelgdamas į tai, kad šių projektų nuostatos neatitinka Lietuvos Respublikos Seimo 2010 m. gegužės 27 d. įstatymu dėl Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo ratifikuotos 2006 m. gruodžio 13 d. priimtos Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnyje įtvirtintų reikalavimų. Nors tai, kad buvo imtasi iniciatyvų keisti kritikuojamą teisinį reguliavimą, taip pat tai, kad padėtį mėgina taisyti Aukščiausiojo Teismo praktika, rodo valstybės siekius gerinti neveiksnių asmenų teisinę padėtį. Tačiau to nepakanka, būtina patobulinti minėtus įstatymų projektus.

5. Atsižvelgiant į tai, kad šiame straipsnyje aptarti neveiksnumo instituto probleminiai aspektai neatitinka net pačių pagrindinių žmogaus teisių standartų, būtina reformuoti Lietuvos Respublikos neveiksnumo institutą ir tokiu būdu įgyvendinti neveiksnumo, kaip asmenų teisių ir interesų gynimo, o ne priespaudos, institutą. Tai įgyvendinant ypač svarbu atkreipti dėmesį į kitose Europos valstybėse sėkmingai veikiančias šio instituto reformas. Būtina atsižvelgti ir į tai, kad pastaraisiais metais kaimyninių Europos Sąjungos valstybių konstitucinės justicijos institucijos pripažino analogiškas neveiksnumo institutą reglamentuojančias nuostatas prieštaraujančias nacionalinėms konstitucijoms. Tarp esminių nacionalinio neveiksnumo instituto reformos aspektų paminėtini riboto pilnamečių asmenų veiksnio kategorijos įtvirtinimas psichikos ar proto negalią turinčių asmenų atžvilgiu bei teisės neveiksniui asmeniui kreiptis į teismą dėl jo neveiksnumo statuso peržiūrėjimo arba apimties pakeitimo, taip pat kitų procesinių garantijų suteikimas su neveiksnumo statusu susijusiose procedūrose.

LITERATŪRA

I. Teisės aktai ir teisės aktų projektai

1. Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolai // Valstybės žinios, 2010, Nr. 71-3561.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas).
4. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas XIP-959.
6. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas, 2011 m. lapkričio 9 d. Pagrindinio komiteto išvados dėl Civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto XIP-959.
7. Lietuvos Respublikos Seimo VI (pavasario sesijos) nenumatyto plenarinio posėdžio Nr. 339, 2011 m. birželio 20 d., stenograma.
8. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 2009 m. liepos 27 d. aiškinamasis raštas dėl Civilinio proceso kodekso 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 474 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto XIP-959.
9. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 2009 m. liepos 27 d. aiškinamasis raštas dėl Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 18 straipsnio pakeitimo įstatymo XIP-960.
10. Recommendations No. R (99)4 of the Committee of Ministers to Member States on Principles Concerning the Legal Protection of Incapable Adults. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=396846&SecMode=1Admin=0&Usage=4&InstranetImage=62829>>.
11. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 2011, Nr. 156-7390.

II. Specialioji literatūra

12. Council of Europe Commissioner for human rights, Who gets to decide? Right to legal capacity for persons with intellectual and psychosocial disabilities. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1908555>>.
13. Juodkaitė D. Neveiksnių asmenų statuso reglamentavimas tarptautinių žmogaus teisių kontekste. Neveiksnumo problematika Europos sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste. Vilnius: Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2007.
14. Juodkaitė D. Lietuvos teisės aktų, reglamentuojančių neveiksnumo ir globos nustatymą, apžvalga. Neveiksnumo problematika Europos sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste. Vilnius: Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2007.
15. Mental disability advocacy center. Supported decision making: an alternative to guardianship. Prieiga per internetą: <http://mdac.info/sites/mdac.info/files/English_Supported_Decisionmaking_An_Alternative_to_Guardianship.pdf>.

16. *Radavičius L. J.* Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis, Vilnius, 2004.
17. *Ruiz J. J. S.* Legal capacity of persons with disabilities in the light of the United Nations Conventions on the Rights of persons with disabilities. Prieiga per internetą: http://www.era-comm.eu/dalaw/kiosk/documentation/UNCRPD/2011_05%20Soto%20Ruiz_paper.pdf.
18. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Thematic Study on enhancing awareness and understanding of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 26 January 2009, A/HRC/10.
19. *Valentukevičius R.* Įžanginis žodis. Neveiksnumo problematika Europos sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste. Vilnius: Globali iniciatyva psichiatrijoje, 2007, p. 3.

III. Teismų praktika

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2000, Nr. 39-1105.
21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies ir 4 straipsnio 1 dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2000, Nr. 54-1588.
22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 11 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 28-1003.
23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 48 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 69-2832.
24. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies

(1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2002, Nr.93-4000.

25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2005, Nr. 1-7.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo praktika

26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008.
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2012.

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija

28. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. spalio 9 d. sprendimas byloje *Airey prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 6289/73.
29. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. liepos 5 d. sprendimas byloje *Matter prieš Slovakiją*, pareiškimo Nr. 31534/96.
30. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. vasario 6 d. sprendimas *Bensaid prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 44599/98.
31. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. birželio 27 d. sprendimas byloje *Shtukaturov prieš Rusiją*, pareiškimas Nr. 44009/05.
32. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. sausio 17 d. sprendimas byloje *Stanev prieš Bulgariją*, pareiškimo Nr. 36760106.
33. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. vasario 14 d. sprendimas byloje *D. D. prieš Lietuvą*, pareiškimas Nr. 13469106.

Užsienio valstybių konstitucinės justicijos institucijų jurisprudencija

34. Čekijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugpjūčio 18 d. nutarimas, bylos Nr. - I. ÚS 557/09.
35. Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. sausio 26 d. nutarimas, bylos Nr. 2004-17-01.
36. Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gruodžio 27 d. nutarimas, bylos Nr. 2010-38-01.
37. Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2007 m. kovo 3 d. nutarimas, bylos Nr. 24/3/A/2007.

Dovilė PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ

SOME PROBLEMATIC ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTION OF INCAPACITATION IN LITHUANIA

Summary

In recent years many European countries revised their national institutions of incapacitation in the light of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, which was adopted in 2006 December 13. Although in Lithuania this Convention entered into force in 2010 September 17, the real situation of incapacitated persons so far has not changed, though the State has taken some steps to improve the situation of these persons. Given the fact that some of the problematic aspects of the national institution of incapacitation does not meet even the basic human rights standards, it is necessary to reform this institution into institution of protection of human rights and interests, rather than an institution of oppression. Among the key aspects of this reform are to be the establishment of the category of limited capacity for adults with mental disabilities and granting the right to apply to court for review of the status of legal capacity as well as other procedural guarantees in the procedures relating the status of incapacity.

The analysis of the jurisprudence of the European Court of Human Rights and the doctrine of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, also the regulatory review of the international human rights instruments shows that the absence of the category of limited capacity for adults with mental disabilities disproportionately restricts the right to an inviolability to the private life, which is enshrined in the Article 22 of the Constitution of the Republic of Lithuania, Article 8 of the European Convention on Human Rights, as well in the Article 17 of the International Covenant on Civil and Political Rights. Undoubtedly, such legal regulation also violates the Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The legal regulation of the category of limited capacity in other European countries shows that there are less restrictive means for the protection of the rights of the persons with mental disabilities.

Considering the strict doctrine of the Constitutional Court on the absoluteness of the right to apply to the court, it has to be recognised that the absence of the right to apply to a court for review of the status of legal capacity for an incapacitated person violates the right to apply to the court guaranteed under Article 30 of the Constitution. The case law of European Court of Human Rights on this question shows that such legal regulation violates Article 6(1) of the European Convention on Human Rights. This provision of Civil procedure code also violates the only universally recognized as an absolute right – human dignity and disproportionately restricts the right to freedom and personal inviolability. Undoubtedly, this provision also violates Article 12(4) of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Denial of other procedural guarantees in the procedures relating the status of incapacity is inconsistent with the requirements of the Article 6 of the European Convention on Human Rights, this is proved by the decision of the European Court of Human Rights in the case *D.D. v. Lithuania*.

Although there were some initiatives to change the criticized legal regulation and it shows ambitions of the State to improve the legal status of incapacitated persons, but these draft laws were returned for promoters to improve, because they did not correspond to the requirements of Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. That's why it is necessary to improve these draft laws as soon as possible by taking into account successfully running reforms of institution of incapacitation in other European countries.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2012 m. birželio 4 d.